

DOGMATICKÉ TEXTY JAKO KOMUNIKAČNÍ MODELY NA POZADÍ FORMÁLNÍCH A STRUKTURÁLNÍCH PŘÍSTUPŮ

DIMITRIJE VASKOVIĆ
HUSITSKÁ THEOLOGICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY
HUSSITE THEOLOGICAL FACULTY OF CHARLES UNIVERSITY

DOGMATIC TEXTS AS COMMUNICATION MODELS AGAINST THE BACKGROUND OF FORMAL AND STRUCTURAL APPROACHES

Abstract: This study represents an attempt to outline a model of systematic theological thinking against the background of formal and structural approaches developed in the 20th century. The genre diversity of texts, which represents the basis for systematic reflection, leads us to assume that programmatically dogmatic texts can only be analyzed in relation to texts with different functions and to other systems of human culture that shape their reference frameworks. This struggle between leveling and diversifying tendencies within systematic thinking reveals a certain cultural and informational beyondness of dogmatic theology. Its goal is not only to answer questions of faith but also to lend cultural legitimacy to the verbalization of religious experience. This model of systematic theological thinking is outlined here against the background of formal and structural-communication approaches.

Keywords: dogmatics; semiotics; Lotman; formalism; communication theory

THEOLOGICAL REVIEW, Vol. 95, 2024, No. 1 - 2, Number of Article 1, p. 8 – 18.

DOI: 10.14712/12117617.95.1-2.1

Úvod

Změny, k nimž na poli humanitních věd dochází na začátku 20. století, jen stěží můžou být důkladně okomentovány v rámci krátké studie,¹ jejímž cílem je předložení některých aspektů teologického myšlení na pozadí těchto radikálních posunů. Je-li tedy cílem naznačit možné cesty, jimiž by se teologické systematické myšlení mohlo ubírat, znamená to, že výběr materiálu bude záně závislý na charakteru předloženého modelu. Model teologického myšlení bych zde označil jako komunikační a modelační. Cílem je ukázat, že navzdory nivelizujícím tendencím systematického myšlení, texty, které jsou podkladem pro systematickou reflexi, se jim svojí žánrově rozmanitou povahou vzpírají. Listy, kánony, exegetické traktáty,

¹ Text je výstupem z projektu SVV č. č. 260 616 řešeného v roce 2024 na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy.

polemická literatura, asketické legendy, liturgická poezie – představují jen výběr z pestré škály literatury,² již musíme analyzovat při rekonstrukci dogmatického myšlení“.³ Fikční narativy, vědecké a rétorické traktáty, právní texty svědčí o existenci systému, který je zastřešuje a umožňuje funkci těchto mikrosystémů. Z toho vychází, že relevance systematické teologie nemůže být nahlížena pouze na pozadí programově dogmatických textů, nýbrž je úkolem badatele objevit onu pomyslnou paradigmatickou stylu.⁴ Zde bych navázal na Romana Jakobsona a jeho pojetí paradigmatické funkce. Jedná se o dynamický soubor základních norem, který neustále koreluje s jinými systémy a oblastmi kultury – uměním, politikou, společenskými praktikami, zvyky. Strukturální rozbor funkce dogmatických textů v systému literatury korelujícím s jinými systémy ukáže, že jejich funkcí není jen podat odpovědi na otázky víry, což z jejich syntagmatiky nezřídka vyplývá, nýbrž zařadit verbalizovanou náboženskou zkušenost do širšího systému kultury.

Způsob, jak ve studii budu postupovat se zakládá na vysvětlení historicko-teoretického rámce, který je nezbytný pro pochopení metody, již hodlám používat. Tomu bude následovat interpretace vybraných textů ve světle nastíněného teoretického rámce.

Tektonické posuny na poli literární vědy: formalismus, strukturalismus, sémiotika

V době, kdy Ferdinand de Saussure publikoval svoji první studii pod názvem *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* v roce 1878, bylo mu pouze 21 let. Raná komparativní studie mladého švýcarského učenice zapadá v pohledu metodologie do neogramatické atmosféry dominující na univerzitách druhé poloviny 19. století. Hluboký zájem badatelů o dialektologii a komparativně-lingvistický přístup srovnávající rozmanité historické formy projevu se rodí na zříceninách překonaných idealistických tezí o jazyce a gramatice 18. a počátku 19. století. Sledování izolovaných jazykových fenoménů, jejichž řešení byla zpravidla nesystémová⁵ a *ad hoc*, nacházela svůj metodologický protějšek

² BRADSHAW, David. *Aristotle East and West. Metaphysics and the Division of Christendom*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. ISBN 978-0-521-82865-9 s. xiii-xiv.

³ Řada klasických dogmatických učebnic uvádějí tyto texty jako prameny dogmatiky. Srov. např. ЗИЗУЛАС, Јован. *Догматске теме*. Нови Сад: Беседа, 20173. ISBN 978-86-86117-26-7. s. 13.

⁴ „Úkolem strukturálně koncipované vědy o literatuře je, aby ve finálním výsledku, začínaje reálně danou syntagmatikou rekonstruovala pomyslnou paradigmatickou určitého spisovatele, literární školy (stylové formace), literárních žánrů a literatury v celku.“ ПЕТКОВИЋ, Новица. *Од формализма ка семиотици*. Београд: БИГЗ – Јединство, 1984. s. 5-22.

⁵ Není bez zajímavosti, že Jurij Striedter začíná svoji známou monografií o ruském formalismu a českém strukturalismu Schlegelovým citátem: „Mít či nemít systém je stejně tragické pro mysl. Je tudíž nutné kombinovat oba.“ Viz STRIEDTER, Jurij. *Literary Structure, Evolution, and Value. Russian Formalism and Czech Structuralism Reconsidered*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 1989.

i v literární vědě druhé poloviny 19. století, která ve slovech Romana Jakobsona připomíná „policii, která, maje za cíl zadržet jistou osobu, zadržela by pro jistotu všechny a všechno, co se v místnosti ocitlo, a taktéž i náhodné kolemjdoucí.“⁶ Jinými slovy, všechny disciplíny, jejichž *ad hoc* řešení by se lingvistovi či literárnímu vědci mohla hodit v konkrétním případě, připadaly v úvahu v procesu vysvětlování. Jak ovšem správně poznamenává americký filosof Fredric Jameson, je-li vysvětlení vědecké, stále nemusí implikovat skutečnost, že je smysluplné.⁷ V případech, kdy změny v jazyce či vznik konkrétního literárního žánru byly vysvětlovány v termínech jiných než lingvistických, resp. literárních, jednalo se o kauzální uvažování. Je velmi známé místo z díla Alexandra Veselovského, které následně bude komentovat Viktor Šklovskij, týkající se otázky opakování v epické poezii. Veselovskij, beze vší pochybnosti jeden z největších literárních vědců a komparistů své generace, zanechal za sebou rozsáhlé a inspirativní dílo. Jeho snaha zkoumat identifikovatelné prvky literárních děl (např. motivy, prosodické systémy atd.), které spisovatel či básník následně skládá, předznamenává svým nezájmem o autora vývoj literární vědy 20. století. Autor je „skladatelem“ již existujících konvenčních forem literárního projevu. Rozdíl mezi Veselovským a generací, která po něm přišla, spočívá mj. v tom, jak byl vysvětlován původ samotných forem. Zatímco se mladá generace literárních vědců neuspokojovala kauzální logikou, Veselovskij se takovým řešením nebránil. Např. opakování, tak běžná pro starověké texty či lidovou poezii, vysvětloval Veselovskij psychologii autora či funkcí pěvce a sboru.⁸ Šklovskij, *enfant terrible* ruského formalismu,⁹ v článku pod názvem *Spojitosť mezi metodami skládání syžetu a obecnými metodami stylu*, jenž podle některých autorů víc sliboval, než mohl vysvětlit, inspirativně předložil nové pojetí literatury. Pro Šklovského to nejsou vnější, historické okolnosti, kterými můžeme vysvětlit zvláštnosti textu, nýbrž jsou to vnitřní principy samotné literatury, anebo, řečeno slovníkem Jurije Tyňanova, systému literatury, které organizují literární dílo a jeho materiál.¹⁰ Na řadě příkladů ukazuje Šklovskij ve svém typickém, „staccatovém“ stylu,¹¹ jak pohádka či *bylina*, jazykové formy, které formalistům

ISBN 0-674-53653-3.

⁶ ЯКОБСОН, Роман. *Работы по поэтике*. Москва: Прогресс, 1987. s. 275.

⁷ JAMESON, Fredric. *The Prison-House of Language. A Critical Account of Structuralism and Russian Formalism*. Princeton and London: Princeton University Press, 1974. ISBN 0-69141316-0. s. 5.

⁸ ВЕСЕЛОВСКИЙ, Александр. *Избранное: Историческая поэтика*. Санкт-Петербург: Университетская книга. 2011. s. 309-311.

⁹ ЭРЛИХ, Виктор. *Русский формализм. История и теория*. Санкт-Петербург: Новый Геликон, 1996. s. 67.

¹⁰ Srov např.: „Forma vytváří obsah pro sebe.“ ШКЛОВСКИЙ, Виктор. *О теории прозы*. Москва: Федерация, 1929. s. 35.

¹¹ STEINER, Petr. *Ruský formalismus. Metapoetika*. Z anglického originálu přeložil František A. Podhajský.

byly snad nejbližší,¹² vzniká na základě jazykových opozic či opakovacích se struktur, které vytvářejí jistá slovesa spolu se svými synonymy či homonymy a propůjčují vypravěči formu a rytmus. „Pohádka se rozpadává a vytváří se znovu“, uvádí Šklovskij a graficky odděluje tuto větu od předcházejícího odstavce.¹³ Ovšem ani Šklovskij, ani řada jeho současníků se nikdy nedokázali uspokojivě vypořádat s otázkou vztahu literatury k mimoliterárním jevům. Lpění na absolutní autonomii uměleckého díla, která se neustále ozývala u Šklovského, vyústila nakonec v „gesto okázalé kapitulace“: Šklovskij byl nucen připustit, že veličiny umění jsou nezbytně veličiny historické.¹⁴

Tyto a jiné námitky vůči formalistům zaznívaly opakovaně z různých táborů. Přesto se zdá, že nejpronikavější kritiku poskytl Pavel Medveděv, jehož studie *Formální metoda v literární vědě* původně vychází pod Bachtinovým jménem.¹⁵ Estetická senzibilita formalismu, jež měla různé motivace, postrádala pevné filosofické základy, a tudíž se mohla snadno stát terčem propracované marxistické kritiky.¹⁶ Otázka vývoje literárních žánrů se jevila jako nejslabší bod formálního přístupu, v němž se zrcadlila i řada jiných teoretických problémů. Strídání literárních žánrů, které bylo vysvětlováno automatizací a následným překonáním starých forem, nebralo v potaz ideologický (ale i ideový) obsah existujících jazykových forem.¹⁷ Odtud se v bachtinovském kruhu objevuje pojem „metalingvistiky“, která předpokládala prolamování několika významových rovin (ale taktéž i funkcí) každého existujícího znaku. Znak, ať už máme na mysli jednotky utvářející text či text působící jako znak v systému kultury, anebo obecně rozmanité znakové systémy lidské kultury, nemůže být zbaven své materiální dimenze – skutečnosti, že je produktem lidské činnosti. Znak je v kontinuálním stavu „stávání se“, dokud je používán v kolektivu.¹⁸

Kritika formalistů, která přichází z řad „bachtinoců“ nechává badatele na rozpacích, pokud jde o kontinuitu literárního bádání. Jsou i autoři, kteří Bachtina

Brno: Host, 2011. ISBN 978-80-7294-405-7. s. 68.

¹² Blížkost těchto jazykových forem by se dala podle Striedtera vysvětlit absencí autora, anonymní orální tradicí, ale taktéž i absencí psychologických motivací, které badatel nezbytně musel zohlednit při analýze autorského textu. STRIEDTER, Jurij. *Literary Structure, Evolution, and Value*. s. 27-28.

¹³ ШКЛОВСКИЙ, Виктор. *О теории прозы*. Москва: Федерация, 1929. s. 27.

¹⁴ STEINER, Petr. *Ruský formalismus*. s. 62.

¹⁵ V současné diskuzi se autorství P. Medveděva již nezpochybňuje. Jelikož zde však vycházím z ruského originálu, budu se při citování řídit vydáním, v němž se jako autor uvádí Michail Bachtin. Editoři vydání z roku 1982, které mám k dispozici, považují Bachtina za nezpochybnitelného autora. БАХТИН, Михаил. *Формальный метод в литературоведении*. Нью-Йорк: Серебряный век, 1982.

¹⁶ STEINER, Petr. *Ruský formalismus*. s. 262-263.

¹⁷ Srov. např. БАХТИН, Михаил. *Формальный метод в литературоведении*. s. 222-223.

¹⁸ ПЕТКОВИЧ, Новица. *Од формализма на семиотици*. s. 292-293.

řadí mezi formalisty, ovšem formalisty specifického typu.¹⁹ Jelikož však cílem této studie není předložit přehled vývojové cesty formalismu a sémiotiky, nýbrž jen poukázat na aspekty, které následně budou stěžejní pro popis možného modelu myšlení v systematické teologii, dovolil bych si zde připomenout slova Françoise Dosse, jimiž se snažil zachytit pestrou škálu strukturálních přístupů: „Strukturalismus byl koiné celé jedné generace intelektuálů [...]“²⁰ Podobně i Steiner vnímá formalismus jako významnou přechodnou, „interparadigmatickou“ fázi v dějinách slovanské filologie.²¹ Novica Petković nás již na začátku své studie *Od formalismu k sémiotice* upozorňuje na společné významové pole, které teoretikové navzdory vnitřnímu jak časovému, tak i pojmovému rozdělení sdílejí.²² To znamená, že ať už mluvíme o naivních manifestových prohlášeních Šklovského, že umění nemá nic společného s *bytem* (rusky *быт*)²³ či objevujeme cestu ke složitému pojetí literatury jako systému u Jurije Tyňanova, jedno je jisté – generace badatelů žijících ve 20. století nám umožnila vnímat literaturu jako svébytný systém v rámci systému lidské kultury. Zmíněný „systém v systému“ bude však generací, která po formalistech přijde, nahlížen z pohledu komunikační teorie, v níž se ukáže, že literatura produkuje zvláštní typ informace v lidské kultuře, který se nepodobá informacím, které dostáváme z jiných systémů.²⁴ Vztah systému literatury k ostatním systémům lidské kultury nebyl nikdy uspokojivě vyřešen. Přesto však tento vzácný objev hraje zcela odlišnou roli než tu, jež mu zpravidla přisuzujeme. On bezpochyby neodpovídá na všechny naše otázky, ba co více, časté návraty k překonaným modelům nezřídka vzbuzují dojem, že zpomalují vývoj nových. Ovšem pouze na pozadí těchto četných teoretických textů, které se staly vzácným kulturním dědictvím, si můžeme klást otázky, které by bez těchto průkopnických snah byly nemyslitelné. Fredric Jameson v předmluvě ke své studii

¹⁹ Pro stručný přehled této diskuze viz STEINER, Petr. *Ruský formalismus*. s. 35-38.

²⁰ ДОС, Франсоа. *Историја структурализма. 1. Поље знака: 1945-1966*. Лозница: Карпос, 2016. ISBN 978-86-6435-038-9. s. 18.

²¹ STEINER, Petr. *Ruský formalismus*. s. 9-10.

²² ПЕТКОВИЋ, Новица. *Од формализма ка семиотици*. Београд: БИГЗ – Јединство, 1984. s. 5-22.

²³ Podle *Výkladového slovníku ruského jazyka* Dmitrije Nikolajeviče Ušakova znamená slovo *byt* „obecný způsob života kterékoliv sociální skupiny“. Přesto je ale význam tohoto slova mnohem širší. Označuje podle Jakobsona tendenci „k stabilizaci neproměnné přítomnosti, její obrůstání nehybným šmejdem: zmirání života do podoby těsných zkostnatělých šablon“. Viz УШАКОВ, Дмитрий Николаевич *Толковый словарь русского языка. Том I*. Москва: ОГИЗ, 1935. s. 213. Viz také STEINER, Petr. *Ruský formalismus*. s. 52. pozn. 9.

²⁴ Jak Lotman uvádí ve své proslulé studii *Struktura uměleckého textu*, poetický jazyk by z pohledu komunikační teorie musel být nezbytně vyškrtnut ze systému lidské komunikace, jestliže by předával tutéž informaci, již lze předat běžným jazykem. Jeho udržitelnost v komunikačním systému však spočívá ve skutečnosti, že typ informace, kterou předává, je jedinečný v lidské kultuře. ЛОТМАН, Ю. М. *Структура художественного текста*. Москва: Искусство, 1970. s. 17.

o formalismu a strukturalismu odmítá tvrzení, že by jazykový model, pod nímž shrnuje myšlenkovou cestu od formalismu ke strukturalismu,²⁵ reprezentoval pouhé opakování falešných konceptuálních dilemat, jimiž se již nemusíme zabývat.²⁶ Tento jazykový model má v jeho pojetí tvůrčí vědecký potenciál. Znamená to, že metajazyk(y) strukturální poetiky, není-li programově ikonoklastický, má za cíl pečlivě identifikovat a uspořádat naše poznatky, nikoliv podat finální odpověď na jejich podstatu.²⁷

V tom spočívala průkopnická práce tartuských sémiotiků – metajazyk komunikační teorie, na jejímž pozadí analyzovali funkci literatury, představuje podle nich pokus o zařazení literatury do horizontu vědeckých výpovědí.²⁸ Jak Petković uvádí, literární zpracování literatury by postrádalo tuto dimenzi, která je nezbytná proto, abychom porozuměli fenoménu literatury a její roli v lidské kultuře. Tito badatelé na pozadí kybernetiky předložili teze, které zásadně proměnily naše dosavadní definice. Ukázalo se, že funkce literatury nespočívá jen v předávání informací, nýbrž i v memorování a produkování nových informací.²⁹ Dokonce i informace, které z pohledu své povrchové struktury upadají do redundance a nenesou novou informaci (jako například četná opakování, typické známky určitých literárních žánrů, očekávaná sémantická či v případě poezie rytmičná řešení), čerpají na takových místech maximální míru entropie.³⁰

Neméně důležitou se v této studii jeví i otázka povahy této nové informace. Lotman zde začíná negativní cestou – novou informací nemůže být informace, již

²⁵ Petr Steiner odmítá Jamesonovu redukci formalismu na „lingvistický model“. Přístupem, který označuje jako „metapoetický“, spolehlivě ukazuje, že je lingvistický model pouze jeden z několika modelů. Mezi nimi je např. i „organický model“ Žirmunského či Proppa, který Jameson zatracuje již na samotném počátku a odkládá ho do epochy romantismu. Viz STEINER, Petr. *Ruský formalismus*. s. 44-45. Srov. také JAMESON, Fredric. *The Prison-House of Language*. s. vi.

²⁶ JAMESON, Fredric. *The Prison-House of Language*. s. vii.

²⁷ ПЕТКОВИЋ, Новица. *Од формализма ка семиотици*. s. 150.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ Viz ЛОТМАН, Ю. М. *Внутри мыслящих миров. Человек—текст—семиосфера—история*. Москва: Языки русской культуры, 1996. s. 448. ISBN 5-7859-0006-8. s. 2. 15-22.

³⁰ Tato skutečnost se ukáže být velmi významnou ve chvíli, kdy určité texty, které představují pramen dogmatické teologie, označujeme jako rétorické, exegetické, ryze dogmatické, poetické apod., na základě použitých literárních prostředků. Přesto se ale výklad nemůže zastavit na pouhé identifikaci žánru, nýbrž je nezbytné na pozadí zdánlivě redundantních informací o žánru, analyzovat způsob, jak autor zpracovává sémantický materiál. Mohli bychom si zde vzpomenout na počátky křesťanské exegeze v Alexandrii, která se odehrává na pozadí již existujících žánrů. Přejímání starého stylu a organizace nového materiálu můžou mít v pozadí parodický metod. Toto ukazuje Tyňanov ve své průkopnické brožuře „Dostojevskij a Gogol“. Styl převzatý od předešlých autorů vytváří dva plány: první, který čtenáře informuje o povaze spisu, a druhý, na jehož pozadí čtenář vnímá odchylky od stanovených norem. Srov např. ПЕТКОВИЋ, Новица. *Од формализма ка семиотици*. s. 11. Viz také ТЫНЯНОВ, Юрий. *Достоевский и Гоголь (к теории пародии)*. Петроград: ОПОЯЗ, 1921.

lze dostat při operaci symetrického překladu. Jinými slovy, jestliže je výsledkem překladu z jazyka L1 textu T1 do jazyka L2 text T2, který je totožný s textem T1, nelze ho považovat za novou informaci.³¹ Problém vzniká při překladu textů, jejichž modelační index je vysoký, což jsou texty umělecké či náboženské povahy. Při zpětných operacích překladů určitého náboženského či uměleckého textu jen stěží můžeme očekávat totožnost mezi různými verzemi. Toto svědčí o skutečnosti, že volba kódu je zde rozhodující. Tudíž v případě uměleckých či náboženských textů můžeme mluvit o jazycích, které jsou zaměřené na kód.³² Nová informace tedy vzniká při komplexní operaci překladu kódově zaměřených jazyků. Tento překlad však nemusí být pouze překladem z jednoho do druhého přirozeného jazyka, nýbrž se může odehrávat i mezi různými znakovými systémy (např. přenášení biblického podobenství do sféry filmu či fresky).

Vybrané dogmatické texty jako komunikační a modelační systémy

Zde však vyvstává otázka: potřebujeme vůbec diskuzi o dogmatické teologii, ve chvíli, kdy dogmatiku lze nahradit historií dogmatu? Nejsou opětovně diskuze o jejím místě a roli jen návratem k překonaným modelům myšlení? Můžeme se zde vrátit k výše citovanému Jakobsonovu výroku o charakteru literárního bádání na konci 19. století. Zdá se, že dogmatická teologie v 21. století připomíná onoho policistu, který by pro jistotu zadržel každého v místnosti a taktéž i náhodné kolemjdoucí. Studium kultury, sociálních otázek, historie, filosofie či antropologie, skutečně představují součást systematické teologické reflexe. Ukazuje se, že formalistické hledání „literárnosti“ literárních textů může jen sotva mít analogii v dogmatické teologii. Neexistuje nic, co by šlo označit za „dogmaticčnost“ dogmatických textů. Tato skutečnost má několik důvodů. Viděli jsme, že identifikovatelnost dogmatických textů není sama o sobě samozřejmá – rozmanité žánry se svojí otevřenou komunikační strukturou orientovanou na kulturní kód vzpírají nivelizaci. Jestliže „dogmaticčnost“ hledáme v syntagmatice či lexice textu, zapomínáme na skutečnost, že syntagmatika sama o sobě nepodává odpověď na otázku, co umožňuje textu, aby působil v určitém symbolickém poli.³³ Korelace

³¹ ЛОТМАН, Ю. М. *Внутри мыслящих миров*. s. 15.

³² *Ibid.* s. 18.

³³ Vzpomeneme-li si literární systém Jurije Tyňanova, uvidíme, že syntagmatika literárního textu může být analyzována na pozadí její funkce ve vztahu k celku literatury, kdy určité struktury mohou napříč literárním systémem zdát ironickými (pokud např. autor ve svém lidovém sytlu používá vznešené archaismy) či parodickými (dokonce i v případech, kdy autor na pozadí komické stylizace popisuje tragickou událost; tragédie se v tom případě stává parodií komedie). Toto nikoliv neznamená, že sémantický materiál programově dogmatických textů nevypovídá nic o jejich povaze. Je to jen poukaz na skutečnost, že sémantický materiál působí uvnitř systému literatury, v případě dogmatiky i rituálu a společenské praxe, kdy kognitivní významy určují společenskou legitimaci náboženské zkušenosti. Srov. ТЫНЯНОВ, Юрий.

četných literárních mikrosystému, která byla v novověku vystřídaná systematickou reflexí, načež se v moderní a v postmoderní epoše konstruktivní princip této reflexe rozpadá, svědčí o možnosti vnímat křesťanské zápolení s pravdou na poli komunikačního modelu literatury. Jelikož cílem studie není rozbor dogmatické teologie jako disciplíny a jejího úkolu, nýbrž jen poukázat na rozměry textů, které jsou podkladem pro její reflexi, dovolím si zde zvolit příklad liturgické poezie a jednoho exegetického díla. Jejich sémantické vrstvy a organizace materiálu nám napovídají, že korelují s jinými kulturními systémy a sdílejí jejich kognitivní významy. Tato skutečnost se jeví podstatnou, chceme-li ukázat, že sémiotické pole předcházející těmto textům vypovídá o existenci zvláštní „dogmatické gramatiky“.³⁴

Co toto všechno má znamenat pro komunikační model textů, které následují? Výše naznačená žánrová rozmanitost textů působících v tradici jako prameny dogmatické teologie (obzvláště ve východní tradici) nás vede k závažným otázkám spojeným s povahou systému zastřešujícího proces překladů mezi textovými mikrosystémy. Jinými slovy, evangelijní scény jsou ve své povrchové narativní struktuře uchopitelné, ať už se s nimi obeznamujeme skrze liturgickou poezii, exegetické traktáty či homilie. Přesto nás ale operace zpětného překladu nevede k evangeliím, nýbrž ke kulturně zafixované společné sémiotické rovině předcházející našemu čtení.³⁵ Jestliže nás rytmus liturgické poezie informuje o své strukturální povaze, ale taktéž i o literárních prostředcích doby, vyzývá nás, abychom na pozadí těchto informací vnímali organizaci sémantické látky. Příkladem zde může být studie Sarah Gador-White pod názvem *Theology and Poetry in Early Byzantium*, v níž autorka ukazuje, jak evangelijní scény figurují v autorově rétorice při organizaci prostoru a času.³⁶ Stálo by zde za zmínku, že tento postup lze sledovat na pozadí Lotmanovy teorie komunikace a autokomunikace

Достоевский и Гоголь (к теории пародии). s. 23. 48 Viz také STEINER, Petr. *Ruský formalismus*. s. 118.

³⁴ Přestože by toto rozsáhlé téma mělo být předmětem zvláštní studie, dovolím si ho zde jen naznačit. Pro koncept dogmatické gramatiky čerpám inspiraci z knihy Johna Behra, v níž autor tento termín užívá pro popis základního terminologického okruhu trinitologických diskuzí. Zde ho však strukturálně rozšiřuji o Greimasův koncept narativní gramatiky, který předpokládá hloubkovou strukturu výpovědí, na jejímž základě je možné odvozovat povrchové struktury či syntagmatiku textů, s nimiž přicházíme do kontaktů. Takový přístup by mohl ukázat, že křesťanská dogmatika není jen vnitřní potřebou církevního společenství, nýbrž kulturním či systémovým imperativem. Střet nivelizujících a diversifikujících tendencí vypovídá zde o výsostně kulturní funkci dogmatických textů. Viz BEHR, John. *The Nicene Faith. Part One*. New York: SVS Press, 2004. ISBN 0-88141-267-8. s. 7. Viz také GREIMAS A. J. *Sémantique structurale. Recherche de methode*. Paris: Librairie Larousse, 1966.

³⁵ Srov. RIMMON-KENANOVÁ, Shlomit. *Poetika vyprávění*. Z anglického originálu přeložila Vanda Pickettova Brno: Host, 2001. ISBN 80-7294-004-x. s. 15.

³⁶ Viz GADOR-WHITE, Sarah. *Theology and Poetry in Early Byzantium. The Kontakia of Romanos the Melodist*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. ISBN 978-1-107-14013-4. s. 20-53.

v literatuře. Kromě standardního komunikačního modelu, který předpokládá kanál JA→ON, existuje taktéž i komunikační kanál JÁ→JÁ.³⁷ Lotman na mnoha příkladech v poezii ukazuje, jak se tyto dva komunikační kanály střídají a křížují a vzbuzují estetický dojem u čtenáře. Komunikační kanál JA→ON, zaměřený na předávání informace, je v poezii nezřídka zpomalován vnějším asémantickým rytmem, který organizuje vnitřní svět autora a působí v komunikačním kanálu JÁ→JÁ. Texty vysoké modelační povahy neustále oscilují mezi těmito dvěma modely komunikace, přičemž je vyloučena absolutní převaha prvního či druhého modelu. V opačném případě by se umělecký (v našem případě spíše náboženský) text buď stal pouhou informací bez entropického přesahu, anebo by vůbec nezazněl. Lotman nám připomíná melancholického Evžena Oněgina, jehož Puškin v 8. kapitole popisuje na pozadí tří asémantických rytmů: 1) Oněgin čte text, ale spíše čte mezi řádky; 2) pozoruje oheň v krbu; 3) potichu si zpívá píseň. Mezitím jsou však jeho myšlenky jinde, zatímco tři asémantické rytmy působí jako „motor“ organizace vnitřní nálady.³⁸ Přítomnost dvou komunikačních modelů v literatuře zde znovu svědčí o informačním přesahu. Liturgická poezie Romana Meloda zařazuje čtenářskou a posluchačskou zkušenost do horizontu byzantské liturgické kosmologie. Jejím cílem není jen informace o tom, jak se má věřit, nýbrž zdánlivě redundantní rétorické prostředky, kromě toho, že jsou známkou stylu, vyzývají k podílu na poeticky utvořeném politickém prostoru. Roman Melodos maluje raně byzantskou liturgickou kosmologii doprovázen rytmem evangelijních scén.

Příkladem můžou být i *Odpovědi Thallasiovi Maxima Vyznavače*. „Jsou vášně zlé samy o sobě, anebo jsou zlé na základě toho, jak jsou používány? [...]“, zní první otázka tohoto exegetického spisu.³⁹ Spisu, sestávajícímu z otázek a odpovědí, předchází Maximova připomínka Thallasiovy tvrdé asketické cesty. Exegeze je součástí asketického úsilí a tělesný rytmus je podepřen čtením a rozjímáním nad texty. *Vita practica* čili tři pohyby duše, které by člověk měl dát do souladu s tím, co je dobré a krásné, figurují v exegetickém textu jako princip organizace materiálu.⁴⁰ Korelace mezi asketickou praxí a literaturou vypovídá o následující skutečnosti: zatímco se asketické praktiky v literatuře stávají literárními fakty, rozjímání nad textem se stává faktem asketické praxe. Tato poznámka se může zdát poněkud nadbytečnou a samozřejmou. Vzpomeneme-li si však na dílo Jurije Tyňanova,

³⁷ Důkladný rozbor této teorie viz v ЛОТМАН, Ю. М. *Внутри мыслящих миров*. s. 23-45.

³⁸ *Ibid.* s. 28-29.

³⁹ Свети Максим Исповедник. *Одговори Таласију. Први део*. Нови Сад: Беседа, 2018. ISBN 978-86 86117-95-3. s. 21.

⁴⁰ ТУНБЕРГ, Ларс. *Микрокосмос и посредник. Теолошка антропологија светог Максима Исповедника*. Београд – Шибеник: Епархија далматинска, 2008. ISBN 978-86-82555-29-2. s. 183-184.

můžeme s jistými výhradami zrekonstruovat cestu, která fakty *bytu* přeměňuje na literární fakty.⁴¹ Tyňanov nás nevyzývá k tomu, abychom literární fakta ignorovali v jejich historických rozměrech. Naopak, upozorňuje nás na to, že historický rozměr, o němž se zajímáme, není historickým rozměrem faktu *bytu*, nýbrž faktu literatury.⁴² Bereme-li v potaz korelaci systému literatury s ostatními systémy, což nechává otevřenou možnost překladu kognitivních významů, uvidíme, že exegetická práce s textem může fungovat jako podklad pro asketickou praxi a stát se faktem odlišného systému. Otevřenost komunikačního modelu svědčí o výše zmíněném informačním přesahu textů užívaných v dogmatice.

Tyto příklady si vyžadují hlubší pozornost, která jim v rámci této studie nemůže být věnována. Jejich zmínka zde má za cíl jen poukázat na to, jak se tyto texty, které pro systematického teologa mohou představovat pramen teologického poznání, vyznačují otevřenou komunikační strukturou, která verbalizované náboženské zkušenosti propůjčuje kulturní kód a zařazuje ji do kulturně-politického významového horizontu. Dogmatická teologie, která na pozadí těchto textů reflektuje křesťanskou věrouku, musí nezbytně brát v potaz jejich imanentně kulturní funkci. Rozdíl mezi zde nastíněným přístupem a analýzou kontextu textů spočívá v tom, že zde kulturní funkce textů nevychází z obecných etických předpokladů, nýbrž z jejich samotné struktury.

Závěr

Úkolem této krátké studie bylo ukázat, že se texty, které nezřídka používáme pro získávání odlišných typů informací, vyznačují mnohem komplexnější sémiotickou strukturou. Překlady a přenášení významů mezi různými systémy kultury vypovídá o existenci zvláštního gramatického souboru pravidel a zákazů, která podle tartuských sémiotiků zakládají každou kulturu. Moment, v němž nastává překlad, Lotman označuje jako moment „výbuchu“, v němž se struktura mění.⁴³

Ačkoliv formální a sémiotické přístupy mohou na čtenáře působit jako obtížné a složité, zdá se, že jejich aplikace, v případě raně křesťanských textů, může změnit

⁴¹ Tyňanov se domnívá, že je pro pochopení momentu, v němž události z politického či historického života vstupují do literatury, podstatné mít na mysli literaturu jako svébytný systém lidské kultury, v němž se mimoliterární fakta stávají literárními. Fakta *bytu* (viz pozn. 23) taktéž mění svoji povahu v literárním textu. Srov. ТЫНЯНОВ Ю. Н. *Литературный факт*. Москва: Высшая школа, 1993. str. 109. pozn. 1.

⁴² *Ibid.* Také STEINER, Petr. *Ruský formalismus*. s. 101. Je zde rovněž nutné vzpomenout si na výše zmíněnou kritiku vycházející z bachtinovského okruhu. Literární fakt se nestává literárním pouze na základě jeho vztahu k abstraktnímu celku literatury, nýbrž i v vztahu k jiným systémům a recepci čtenáře. Tato skutečnost, již Tyňanov nezřídka upozaďoval, se stala kamenem úrazu marxistické kritiky.

⁴³ Viz jeho známou studii *Kultura a výbuch*. ЛОТМАН, Юрий Михайлович. *Культура и взрыв*. Москва: Гнозис, 1992. ISBN 5-01-003843-9.

naše chápání vzniku komplexních fenoménů jako je vznik orthodoxie, raně křesťanské askeze či vztahu mezi raným křesťanstvím a politikou. Badatel si však musí být vědom jejich omezení a úzkého pole otázek, na něž odpovídají.